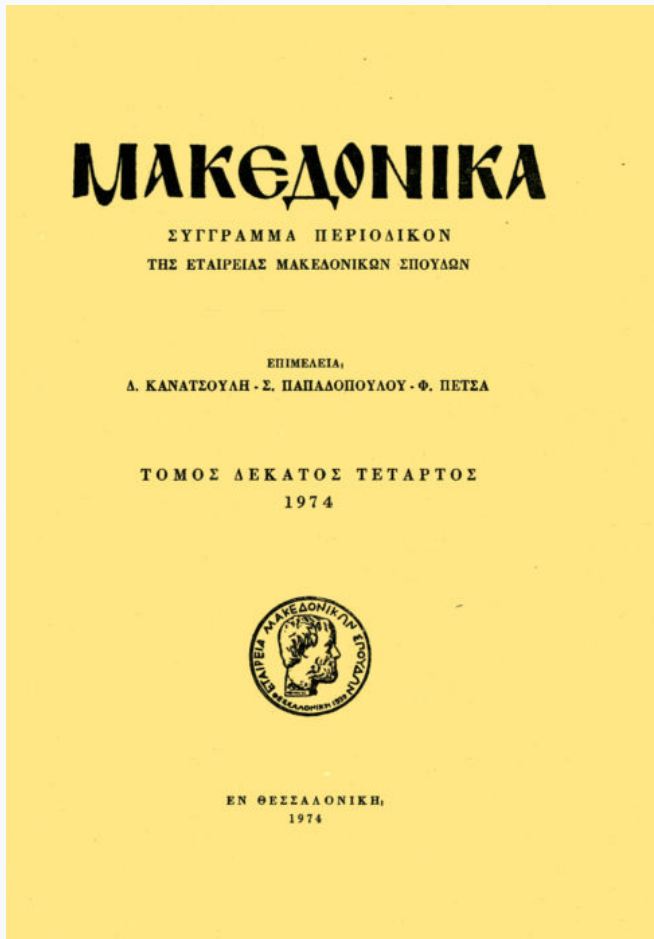

Μακεδονικά

Τόμ. 14, Αρ. 1 (1974)

Les Illyriens et la genèse des Albanais, Πρακτικά της Συνόδου, από 3-4 Μαρτίου 1969, του Ινστιτούτου Ιστορίας και Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου των Τιράνων

Φώτιος Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.594](https://doi.org/10.12681/makedonika.594)

Copyright © 2014, Φώτιος Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1974). Les Illyriens et la genèse des Albanais, Πρακτικά της Συνόδου, από 3-4 Μαρτίου 1969, του Ινστιτούτου Ιστορίας και Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου των Τιράνων. *Μακεδονικά*, 14(1), 409–419.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.594>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Les Illyriens et la genèse des Albanaïς, Πρακτικά τῆς Συνόδου, ἀπὸ 3-4 Μαρτίου 1969, τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας καὶ Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Τιράνων, Τίρανα 1971.

Τὸ 1969 οἱ Ἀλβανοὶ ἐόρτασαν τὴν 25ην ἐπέτειο «τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας τους καὶ τῆς νίκης τῆς λαϊκῆς ἐπαναστάσεως». Μέσα στὸ πρόγραμμα τῶν σχετικῶν ἐκδηλώσεων ἐγίνε καὶ ἡ πρώτη Σύνοδος τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας καὶ Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Τιράνων. Θέμα τῆς πρώτης αὐτῆς Συνόδου: οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ ἡ γένεσις τοῦ Ἀλβανικοῦ ἔθνους. Οἱ ἀνακοινώσεις εἶχαν ἤδη δημοσιευθῇ σκόρπιες στὰ ἀλβανικά (μὲ γαλλικὴ περίληψη), στὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου¹. Δημοσιεύονται ἀπάλι στὰ γαλλικά σὲ ἓνα τόμο.

Στὸν ἐναρκτήριο λόγο ὁ Androkli Kostallari τονίζει, ὅτι, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὴν «ἀπελευθέρωσιν», δηλαδὴ ὡς τὸ Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, ἦταν γνωστά (ἐννοεῖται ἀνεσκαμμένα;) περίπου 25 μόνον ἀρχαιολογικά «κέντρα» στὴν Ἀλβανία, ἐκ τῶν ὁποίων 8-9 «ἰλλυρικά», μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν οἱ γνωστοὶ ἰλλυρικοὶ τόποι ἐγίναν 170. Καὶ τὸ σπουδαιότερον: τῶρα «ἡ νέα μαρξιστικῇ-λενινιστικῇ μεθοδολογίᾳ ὁδηγεῖ τοὺς εἰδικούς». Τὰ συμπεράσματα προδιαγράφονται ἀπὸ τὸν ὁμιλητὴ «συχνὰ ἀντίθετα πρὸς τὰ συμπεράσματα τῶν ξένων σοφῶν, ὥστε συνέβαλαν στὴν πληρέστερη διαφώτιση πάνω στὸ θέμα τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ἰλλυριῶν στὰ Βαλκάνια καὶ στὸ θέμα τῆς γενέσεως τῶν Ἀλβανῶν» (σ. 6).

Ἀποκλείεται, τώρα, συνεχίζει ὁ Kostallari, ἡ παλαιὰ θεωρία, ὅτι οἱ Ἰλλυριοὶ ἦλθαν στὰ Βαλκάνια ἀπὸ τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην, μὴ θεωρία, ποὺ τὴν ἐκμεταλλεύθηκε ἡ γεωπολιτικὴ τοῦ Παγγερμανισμοῦ. Ἐπίσης ἀπορρίπτεται ἡ θεωρία ὅτι οἱ Ἰλλυριοὶ ἦταν βάρβαροι καὶ ὅτι ἀφομοιώθηκαν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους μὲ τὸν κατακτητὴ τόσο, ὥστε οἱ σημερινοὶ Ἀλβανοὶ νὰ θεωροῦνται ἀπόγονοι νεοφερμένων Σλαύων ἐξαλβανισμένων. Ἀντίθετα οἱ ἔρευνες τῶν Ἀλβανῶν καταλήγουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀλβανικὴ γλῶσσα εἶναι συνέχεια τῆς ἰλλυρικῆς μέσῳ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἀρβάνου².

Εἶναι ἔρευνες ἀρχαιολόγων, πρὸς τοὺς ὁποίους συμφωνοῦν καὶ εὐθυγραμμίζονται οἱ Ἀλβανοὶ γλωσσολόγοι, ἐθνολόγοι κ.λ., γιὰ νὰ γίνῃ ἡ θεωρία, ὅπως εἶπε ὁ Ἐμβέρ Χότζα

1. «Studime Historike», τ. 23 (1969), τεύχος 1, σ. 115 κ.ἑ. (Skënder Anamali καὶ Muzafer Korkuti), σ. 151 κ.ἑ. (Zhaneta Andrea), σ. 159 κ.ἑ. (Skënder Aliu), σ. 165 κ.ἑ. (Dimoshten Budina), τεύχος 2, σ. 133 κ.ἑ. (Hasan Ceka καὶ Neritan Ceka), τεύχος 3, σ. 159 κ.ἑ. (Muzafer Korkuti).

2. Σχετικὰ πρὸς τὸ Ἀρβανον, Ἑρα Βρανοῦση, Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβανῶν, Σχόλια ἐκ χωρίου τῆς Ἀννης Κομνηνῆς (Δ' 8,4), ἐκδοσις τῆς Ἑταιρείας Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1962. Πρβλ. τῆς Ἰδίας, Οἱ ὅροι Ἀλβανοὶ καὶ Ἀρβανῖται καὶ ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, Σύμμεικτα Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τόμος 2 (1970) σ. 207-258, καὶ συνοπτικὴ ἀνακοίνωσις τῆς στὸ Β' Διεθνὲς Συνέδριον ΝΑ Εὐρώπης, Ἀθῆναι 1970, «Actes» τ. 2 (1972), σ. 387 κ.ἑ. Πρβλ. καὶ Alain Ducellier, L'Arbanon et les Albanaïς au XIe siècle, «Traveau et Mémoires», τ. 3, Paris 1968, σ. 354-368.

τὸ 1961, «μιά μεγάλη δύναμη δραστηριοποίησης, στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς νέας ζῳῆς καὶ τοῦ νέου πολιτισμοῦ τῆς χώρας μας». Ἡ διαφώτιση τῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων ἔχει ὄχι μόνον ἐπιστημονικὴ σημασία «mais également ideologique et politique» (σ. 7). «Ὅπωςδήποτε οἱ ξένοι σοφοὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν τῶν Ἑλβανῶν» (σ. 8).

Ἀκολουθοῦν πρῶτες: 1) Ἡ κοινὴ Εἰσήγηση τῶν Skënder Anamali καὶ Muzafer Korkuti στὸ θέμα: «Οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ ἡ γένεσις τοῦ ἑλβανικοῦ ἔθνους κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῶν ἑλβανικῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν» καὶ 2) ἡ Εἰσήγηση τοῦ Eqrem Cabej στὸ θέμα: «Ἡ ἰλλυρικὴ καὶ ἡ ἑλβανικὴ (προβλήματα ἀρχῶν)».

Οἱ Anamali καὶ Korkuti στὴν Εἰσήγησίν τους (σ. 11-39) τονίζουν ἀμέσως στὴν ἀρχὴ ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τοῦ ἑλβανικοῦ ἔθνους καὶ τῆς συνεχείας τοῦ ἰλλυρικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἄρχισε νὰ ἐρευνᾶται παρὰ μόνον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας. Στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνος ὁ Salomon Reinach παρατήρησε ὅτι στὸν ἀρχαιολογικὸ χάρτη τῆς Εὐρώπης ἡ Ἑλβανία εἶναι «une tache blanche». Τὸ 1937 ὁ Léon Rey διατύπωσε ἀμφιβολία ἂν ὑπάρχουν στὴν Ἑλβανία προκλαστικὲς ἀρχαιότητες καὶ ἔγραψε: «nous ne pourrions jamais faire dans ce pays des moissons de documents aussi abondantes qu'en Macédoine» κ.λ. Μεταπολεμικὰ διετύπωσε ὁμοίους φόβους ὁ γιουγκοσλάβος ἀρχαιολόγος J. Korošec, ἐνῶ στοὺς ξένους εἰδικούς ὑπάρχει ἐπιφύλαξη γιὰ τὴν ἀξία τῶν ἑλβανικῶν ἐρευνῶν (σ. 12).

Οἱ ἐρευνες αὐτὲς ἄρχισαν «sous la sollicitude de notre Parti», «sur des bases méthodologiques marxistes». Πρῶτα ἦλθε στὸ φῶς τὸ μικρὸ νεκροταφεῖο τύμβων στὸ χωριὸ Vajze, στὴν ὀρεινὴ περιοχὴ ΒΔ τῆς Αὐλώνας, στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀῶου. Ἐκεῖ παρατηρήθηκε συνέχεια ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ὡς τὶς ἀρχὲς τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, περίπου 1100-800 π.Χ.¹ Θεωρεῖται πρόδηλο γεγονός (ἀκριβέστερα evidence manifeste) ὅτι οἱ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Vajze ἦταν Ἰλλυριοὶ καὶ ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι Ἰλλυριοὶ δημιούργησαν τὸν πολιτισμὸ τοῦ χαλκοῦ στὴν Ἑλβανία (σ. 13).

Τὰ δεδομένα τῆς Vajze ἐνισχύθηκαν τὸ 1960 ἀπὸ τοὺς τύμβους τοῦ Pazhok, κοντὰ στὸ χωριὸ Gostime τῆς περιοχῆς Ἑλμπασάν. Σὲ τρεῖς τύμβους εὐρέθησαν ἀντικείμενα, πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴ Μέση Ἑλλαδικὴ (1800-1700 π.Χ.)² ὡς τὴν Ὑστερὴ Ἑλλαδικὴ Ἐποχὴ (1400 π.Χ.). Ἡ κεραμικὴ ἔχει τοπικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἐξάγεται τὸ συμπέρα-

1. Ἀλλ' ἀμφισβητεῖται ἀνήκουν σ' αὐτὴν τὴν περίοδο ὅλες οἱ ταφές ὁ N. G. L. H a m m o n d, Epirus, 1967, σ. 202, 228 κ.έ., 346 κ.έ., κ.ά., ὁ ὁποῖος ξεχωρίζει μετὰξὺ τῶν κτερισμάτων Μεσομινωϊκὰ III ξιφίδια ἕως καὶ Ὑστεροελλαδικὰ III c ξίφη, αἰχμὲς ἀπὸ Μεσοελλαδικὰ ἕως καὶ τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου κ.ο.κ. Πρβλ. N. G. L. H a m m o n d, A History of Macedonia, τ. I, 1972, σποράδην.

2. Ὁ N. G. L. Hammond μόνον κατὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ Epirus ἔλαβε γνώση τῶν εὐρημάτων τοῦ Pazhok, ἀπὸ δημοσίευμα τοῦ Frano Prendi, στὸ Studia Albanica, I, 1964, 95 κ.έ. καὶ μόνον σὲ ὑποσημειώσεις ἀναφέρεται ἐκεῖ, σ. 311, σημ. 1, 342 σημ. 1, 345, σημ. 1, καὶ 388. Ἀλλὰ σὲ ἄρθρο του στὸ BSA, τ. 62 (1967), σ. 77 κ.έ. καὶ στὸ νεότερο βιβλίον του, A History of Macedonia, I, 1972, σποράδην, μπόρεσε νὰ ἀξιολογήσῃ τὰ εὐρήματα τοῦ Pazhok καὶ νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸν F. Prendi στὴ χρονολόγησι (BSA, ἔ.α., σ. 82). Τελευταῖα ὁμοῦ διαφωνεῖ ὁ καθηγητὴς Γεώργιος Μυλωνᾶς, ὁ ὁποῖος ἀμφισβητεῖ τὴ χρονολόγησι τῶν τύμβων τῆς Ἑλβανίας γενικῶς σὲ χρόνους παλαιότερους τῆς Ὑστεροελλαδικῆς Ἐποχῆς, Γ. Ε. Μ υ λ ω ν ᾶ, Ὁ ταφικὸς κύκλος Β' τῶν Μυκηνῶν, Α, Ἀθῆναι 1973, σ. 253, σημ. 2. Μὲ τὸ νέο φῶς ἀπὸ τὸ Μεσοελλαδικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Μαραθῶνος ἐνισχύει τὴν πεποίθησίν του, ὅτι οἱ τύμβοι τῆς Ἑλβανίας εἶναι ἄσχετοι πρὸς τοὺς ταφικοὺς περιβάλους τῶν Μυκηνῶν, μὲ τοὺς ὁποίους θέλησε νὰ τοὺς σχετίσῃ N. G. L. Hammond.

σμα ότι οι δημιουργοί της είναι αυτόχθονες. Τα ίδια παρατηρήθηκαν στα χαλκολιθικά ευρήματα του Malik¹ και στα ευρήματα της Πρώιμης Έποχής του Σιδήρου από το Mati, το Gajtan² και άλλοι. Έτσι εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι Ίλλυριοι εμφανίστηκαν στην Άλβανία στις αρχές της Έποχής του Χαλκού και όχι κατά τα μέσα της 2ης χιλιετηρίδος π.Χ., όπως υποθέτουν οι γλωσσολόγοι και άλλοι επιστήμονες, που ξεκινούν από την «άντι-δραστική θεωρία» των Kulturkreise.

Τα συμπεράσματά τους έβεβαίωσαν οι Άλβανοι αρχαιολόγοι και με νεότερες έρευνες σε βορειοηπειρωτικούς τόπους, όχι μόνον στο Malik της Κορυτσάς, αλλά και στο συνοικισμό του Tren στις όχθες της Μικρής Πρέσπας και τελευταία στο Kamnik της Κολώνιας.

Στο Malik έβεβαίωσαν σχέσεις της κεραμικής της Ύστερης Νεολιθικής Έποχής προς τη Νεολιθική Β της Θεσσαλίας, προς την σύγχρονη κεραμική της Μακεδονίας (Σέρβια II) και γενικότερα προς την κεραμική των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας, όπου τα κοινά χαρακτηριστικά παρουσιάζονται ενωρίτερα. Συμπέρασμά τους: οι νεολιθικοί κάτοικοι του Malik πρέπει να έφθασαν στην Άλβανία διά της κοιλάδος του Άλιάκμονος και του Δεβόλη (Εορδαϊκού) κατά το πρώτον ήμισυ της τρίτης χιλιετηρίδος π.Χ. Στο έξιξής δέν φαίνεται να αποχωρίστηκαν πολιτιστικά από τους συγγενείς τους προς ΝΑ και αυτό σημαίνει σταθερότητα και στη φυλετική συγγένεια (σ. 15).

Στο συνοικισμό του Tren επίσης παρατηρήθηκε συνέχεια από την Έποχή του Χαλκού ως την Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου και ομοιότητα με το Malik, που απέχει 24 χλμ. Η ομοιότητα έκτείνεται και σ' άλλες περιοχές. Τα κοινά χαρακτηριστικά, μάλιστα τη γραπτή κεραμική, Άλβανοι αρχαιολόγοι την αποδίδουν στους Ίλλυριούς, «en l'identifiant comme typique pour la tribu illyrienne des Dassaretès», κι έδω έπάνω στηρίζεται όλη ή θεωρία περί έθνογενέσεως των Ίλλυριών³.

Οί S. Anamali και M. Korkuti, όταν έγραφαν αυτά, δέν ήξεραν άκόμη την πρόσφατη Ιστορία της Μακεδονίας του Ν. G. L. Hammond, άπαντούν όμως στη θεωρία του για την προέλευση των Ίλλυριών, την όποία είχε διατυπώσει σε προηούμένη μελέτη του⁴. Κατά τον Hammond οί ομοιότητες σε τύμβους της Άλβανίας και σε μυκηναϊκά νεκροταφεία σημαίνουν κοινή καταγωγή τους από τους kurgan peoples της περιοχής του Δουνάβεως. Φυσικά οί (αυτόχθονόφρονες) Άλβανοι καταδικάζουν και αυτή τη θεωρία για τόν πρόσθετο λόγο, ότι ό Hammond θέλει τους βόρειους αυτούς εισβολείς να μιλούν έλληνικά, έστω

1. Ίδε Hammond στο BSA, τ. 62 (1967), σ. 98 κ.έ., και History of Macedonia, I, σποράδην. Αρχαία Μακεδονία, 1970. Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 11, σ. 450 κ.έ., και τ. 3, σ. 481 κ.έ.

2. Πρβλ. Hammond στο BSA, έ.ά., σ. 103 κ.έ., και History of Macedonia, I, σποράδην.

3. Σελ. 16 και 62. Άλλά στο πρόσφατο βιβλίο του για την Ιστορία της Μακεδονίας ό καθηγητής N. G. L. Hammond, ό όποιος προηγουμένος έγραψε και της Ήπειρου και των γειτονικών της περιοχών την Ιστορία και Αρχαιολογία, γράφει ότι οί Δασσαρητίοι είναι έλληνόφωνοι: «I conclude then that the Dassaretii were a Greek-speaking people of the so-called Epirotic group, akin to the Lyncestae and the Orestae, for instance, and to the more southerly tribes of the Chaones». Και έξηγεϊ: «Because the territory west of Macedonia and north of Epirus was known generally as Illyris and later was part of the Roman province of Illyricum, there has been a tendency to regard all peoples in it, except those of Apollonia and Dyrrachium, as Illyrians», N. G. L. Hammond, A History of Macedonia, I, Oxford 1972, σ. 92.

4. N. G. L. Hammond, Tumulus-Burial in Albania, the grave circles of Mycenae and the Indoeuropeans, BSA, τ. 62 (1967), σ. 96 κ.έ.

προϊστορικά, στην Ἀλβανία ἀπὸ τὸ 1700 π.Χ., πρῶγμα ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν ἀλβανικὴ θεωρία περὶ αὐτοχθόνων Ἰλλυριῶν-Ἀλβανῶν.

Οἱ δύο Ἀλβανοὶ ἀρχαιολόγοι, ὅπως ὁδηγοῦν, ἴσως ἔχουν δίκιο νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ μυκηναϊκά ὄπλα στὴν Ἀλβανία καὶ στὰ Βαλκάνια γενικώτερα εἶναι ἀπλῶς ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐπείσαστα στὶς καθυστερημένες χώρες τοῦ Βορρᾶ καὶ δὲν σημαίνουν μετακίνηση πληθυσμῶν (σ. 19).

Ἀλλ' ἀφοῦ ἔχουν στὰ χέρια τους οἱ Ἀλβανοὶ καὶ τὴ Βόρειο Ἠπειρο, ἐπιχειροῦν ν' ἀποδείξουν ὅτι τὰ ἀρχαιολογικὰ τους εὐρήματα κατὰ μῆκος τῶν σημερινῶν συνόρων ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ οἱ Ἠπειρώτες ἦταν Ἰλλυριοί! Τὸ ἀποδεικνύουν, λέει, τὰ εὐρήματά τους στὴν περιοχὴ τῆς Ἀνω Δρόπολης, στὰ χωριά Vodhine, Kakavie καὶ Bodrisht, τὰ ὁποῖα εἶναι ὅμοια μὲ τὰ βορειότερα, στὸ Matī, στὸ Pazhok κ.λ. Ἀλλὰ οἱ ἴδιοι Ἀλβανοὶ ἀρχαιολόγοι σημειώνουν τὶς ὁμοιότητες τῶν σύγχρονων εὐρημάτων στὴ Βεργίνα καὶ στὴν Τσαουσίτσα τῆς Μακεδονίας (σ. 20). Λοιπόν;

Φαίνεται, πρέπει νὰ μὴ βιαζόμαστε νὰ καταλήγουμε ἀκόμα σὲ συμπεράσματα ἱστορικά, ἐθνολογικά κ.λ. Οἱ ἀνασκαφές εἶναι περιορισμένες καὶ τὰ εὐρήματα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀλβανία δὲν μποροῦν οἱ Ἀλβανοὶ νὰ τὰ ἴδουν, ἐνῶ τῆς Ἀλβανίας τὰ εὐρήματα τὰ εἶδαν μόνον Ἀλβανοὶ καὶ λίγοι ἀκόμα προνομιούχοι, μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Hammond, τοῦ ὁποῖου τὰ συμπεράσματα δὲν δέχονται οἱ Ἀλβανοὶ (σ. 20).

Στὴ δευτέρη περίοδο τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, ὅπως ὀνομάζουν οἱ δύο Ἀλβανοὶ ἀρχαιολόγοι τοὺς τρεῖς αἰῶνες 40-20 π.Χ., ἡ προσοχὴ τῶν Ἀλβανῶν ἀρχαιολόγων συγκεντρώνεται στὴν προσπάθεια νὰ χαρακτηρισθοῦν, ὡς ἰλλυρικοί, τόποι καὶ πόλεις τῆς νοτίου Ἀλβανίας, δηλαδὴ τῆς περιοχῆς τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ τῶν Μακεδόνων.

Τὶς ἔρευνες τοῦ L. Ugolini, τοῦ Δημ. Εὐαγγελίδη, τῶν Αὐστριακῶν C. Praschniker καὶ A. Schober, τίς ἀπορρίπτουν, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ ἀπέδωσαν στοὺς Ἕλληνες ὅ,τι καλὸ καὶ χαρακτηριστὴν ἰλλυρικὴς μόνον «les constructions primitives». Ὁ Hammond ἐξ ἄλλου ἀποδίδει στὸν Πύρρο ἢ στοὺς Μακεδόνες, ὅπως καὶ ὁ Γιουγκοσλάβος M. Garašanin, πόλεις καὶ κάστρα, ποὺ οἱ Ἀλβανοὶ τὰ θέλουν ἰλλυρικά. Γι' αὐτὸ ἀνεβάζουν τὸ χρόνο κατασκευῆς τους γενικά στὸν 40 αἰ. π.Χ. καὶ σ' αὐτὸν τὸν αἰῶνα τοποθετοῦν π.χ. τὴν Ἀντιγόνηα καὶ τὴ Διμᾶλλη (σ. 24).

Ἄν ἀφήσουμε τὴν ἐλληνόνημη Ἀντιγόνηα, τὴν ὁποία γνωρίζομε περισσότερο, στὴ Διμᾶλλη (στὸ Krotine τοῦ Βερατίου) οἱ Ἀλβανοὶ ἀρχαιολόγοι βρῆκαν μὲ τίς ἀνασκαφές τους σφράγισμα σὲ κεραμίδι, ποὺ τοὺς ἐπέτρεψε τὴν ταύτιση τῆς πόλεως (ἰδὲ ἄνωτ., σ. 226, εἰκ. 4). Ἀλλ' αὐτὸ μαζὶ μὲ ἄλλα ἐπιτρέπει καὶ τὴ διαπίστωση τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρος τῆς πόλεως, γιατί τὸ σφράγισμα εἶναι στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα, μὲ ἐλληνικοὺς χαρακτήρες καὶ σὲ γραμματικὸ τύπο ἡπειρωτικό: Δι μ α λ λ ι τ ᾱ ν ἰ, ὅπως Ἀ π ε ι ρ ω τ ᾱ ν.

Ἀπὸ τοὺς ἀβέβαιους Σεσαρηθίους τοῦ Ἐκαταίου² δύσκολα βγαίνουν τὰ συμπεράσματα, ποὺ ἀπλώνονται ὑπερβολικά σὲ χρόνο καὶ σὲ τόπο (σ. 25). Ἀπὸ τίς ἀνασκαφές δὲν προήλθαν εὐρήματα παλαιότερα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ ἔχομε εἰκόνες τῶν σφραγισμάτων καὶ τῶν νομισμάτων ἀπὸ διάφορους τόπους (σ. 26). Ἐπίσης τοῦ πρόσφατου ἐπι-

1. Ἰδὲ εἰκόνα τοῦ σφραγίσματος καὶ ἄποψη τῶν ἀρχαιοτήτων στὴν πολυτελὴ ἔκδοση Shqiperia Arkeologjike, Τίρανα 1971, εἰκ. 45, καὶ πρβλ. τὸ περιγραφικὸ τῶν εἰκόνων κείμενο, ὅπου, σὲ τρεῖς γλώσσες, ὁ τόπος περιγράφεται ἀδίστακτα ἰλλυρικός. Ἀλλῇ βιβλιογραφίᾳ γιὰ Διμαλλίτες, Βασ. Πετράκος, Ὁ Ὁρωπὸς καὶ τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀμφιράου, Ἀθῆναι 1968, σ. 165, σημ. 1.

2. Συζητοῦνται ἀπὸ τὸν N. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967, κυρίως σ. 466 κ.έ.

γραφικού εὐρήματος ἀπὸ τὴν περιοχὴ Τεπελενίου, ποὺ εἶναι ἀκόμα ἀδημοσίευτο. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει *π ε ρ ι π ὀ λ ο υ ς*¹ καὶ ὁ τόπος τῆς εὐρέσεως ἀποδίδεται ἀπὸ τοὺς δύο Ἀλβανοὺς ἀρχαιολόγους στοὺς Βυλλῖονες². Οἱ «Ἰλλυριοὶ τοῦ Νότου» λοιπὸν δὲν εἶναι Ἰλλυριοὶ, ὅπως τοὺς θέλουν οἱ δύο Ἀλβανοὶ ἀρχαιολόγοι (σ. 27), ἀφοῦ μάλιστα τὰ νομίσματά τους ἔχουν τὸ Δία, τὴν Ἄρτεμη, τὶς Νύμφες (σ. 28), καὶ τὰ ἀγγεῖα τους εἶναι ἀμφορεῖς, κάνθαροι, σκύφοι κ.ο.κ.. Ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἦταν περιορισμένος μόνον στὶς ἀκτές, στὸ Δυρράχιο καὶ στὴν Ἀπολλωνία. Οἱ ἀγράμματοι καὶ οἱ ἀπολίτιστοι τοῦ ἐσωτερικοῦ δὲν ἦταν ὅλοι Ἰλλυριοὶ καὶ σκλάβοι. Ὑπῆρχαν ἀσφαλῶς πολλοὶ ἐλεύθεροι Ἕλληνες (Ἡπειρώτες, Μακεδόνες), ποὺ ἦταν καὶ ἀγράμματοι καὶ ἀπολίτιστοι. Ἡ ἀγγραμματώσυνη δὲν ἦταν προνόμιο τῶν Ἰλλυριῶν.

Μὲ τὴν ἀγγραμματώσυνη τῶν «centres esclavistes illyriens» ἐξηγεῖται ἡ ἔλλειψη ἐπιγραφῶν ἰλλυρικῶν καὶ μὲ τὸν συγκρητισμὸ ἔρμηνεύονται τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῆς «ἰλλυρικῆς» θρησκείας τῶν δὴθεν Ἰλλυριῶν τοῦ Νότου. Ὑπῆρχαν, λέει, καὶ ἰλλυρικὲς ἐπιδράσεις πᾶνω στοὺς Ἕλληνες. Ἀλλοιῶς δὲν ἐξηγεῖται ἡ προτίμηση στὴν Ἄρτεμη τῶν κατοίκων τῆς Ἀπολλωνίας! (σ. 29).

Τὸ δεύτερο μέρος τῆς Εἰσηγήσεως, γιὰ τὴ γένεση τοῦ Ἀλβανικοῦ ἔθνους, ἀρχίζει σωστά μὲ τὴν προσπάθεια διαπιστώσεως τῆς καταστάσεως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς ρωμαϊοκρατίας. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ ἔκθεσι στηρίζεται σὲ τεκμήρια στὴν ἀρχή, ξαφνικὰ μένομε μετέωροι μὲ τὴ βεβαίωση ὅτι: «Les Illyriens ne perdirent pas leur propre langue» (σ. 33). Εἶναι πιθανότατο, ἀλλὰ θὰ περίμενε κανεὶς καὶ κάποια τεκμηρίωση μὲ γλωσσικὰ τεκμήρια. Καὶ οἱ δύο Ἀλβανοὶ ἀρχαιολόγοι δὲν τὴν δίνουν.

Ὁ Eqrem Cambej, τοῦ ὁποῦ ἡ Εἰσήγησι ἀκολουθεῖ, εἰδικώτερος στὸ γλωσσικὸ θέμα, βεβαιώνει: «Nous ne connaissons l'illyrien que par ce qui en est resté» (σ. 42). Μὲ εὐσυνειδησία ἐπιστημονικῆς θέτι προβλήματα καὶ προσπαθεῖ νὰ διατυπώσει ἀξιωματικὰ στὴ μελέτῃ τὸ ζητήματος τῆς ἰλλυρικῆς καὶ τῆς σχέσεώς της μὲ τὴν ἀλβανικὴ γλῶσσα. Μὲ τὶς ἀναγκαῖες ἐπιφυλάξεις καταλήγει κι αὐτὸς στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι αὐτόχθονες (σ. 45) καὶ ὅτι ἡ ἀλβανικὴ γλῶσσα εἶναι θυγατέρα τῆς ἰλλυρικῆς, ἀλλὰ κλείνει τὴν Εἰσηγήσιν τὸν τονίζοντα τὴν ἀνάγκη νὰ εὐρεθῇ ὑλικὸ συγκρίσεως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἰλλυρικῆς (σ. 52)³.

Ἀκολουθοῦν οἱ ἀνακοινώσεις ἀρχαιολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ περιχομένου. Ἐνδιαφέρουν περισσότερο οἱ ἀνακοινώσεις νέου ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὶς πρόσφατες ἀνασκαφὲς τῶν Ἀλβανῶν, ποὺ εἶναι σχεδὸν ἄγνωστες στὸν ἄλλο κόσμo.

Ὁ Muzafer Korkuti στὴν ἀνακοίνωσή του πραγματεύεται τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου ἀποδίδοντάς τα στοὺς Ἰλλυριοὺς.

Τὰ ἀγγεῖα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ προέρχονται ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς τοῦ Malik καὶ τοῦ Tren. Ἡ σχετικὴ χρονολόγησή τους διευκολύνεται ἀπὸ τὴ στρωματογραφία. Ἡ διακόσμησή τους γίνεται μὲ καστὰνὰ χρώματα πᾶνω στὴν κεραμιδί ἢ γκριζὰ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Τὰ ἀρχαιότερα δοστρακα χρονολογοῦνται στὴ Μέση Περίοδο τῆς Ἐποχῆς

1. Τελευταίως, Φ. Πέτσας, Συμπερίπολοι Ἀρτέμιτι, ΑΑΑ, τ. 2 (1972), σ. 252 κ.έ., ἀλλὰ πρβλ. αὐτόθι, 3, σ. 496.

2. Ἡ Βύλλις φέρεται ὡς Ἱδρυμα τοῦ Νεοπτολέμου, υἱοῦ τοῦ Ἀχιλλῶος καὶ τῆς Θέτιδος, ἰδὲ Hammond, Epirus, σποράδην, καὶ ἐπιγραφές της, σ. 735. Πρβλ. ΠΑΕ 1965, σ. 58 κ.έ.

3. Πρβλ. «the long-since abandoned Illyrian theory», Ivan Pudić, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου, στὰ Πρακτικὰ Συνεδρίου στὸ Sheffield τὸ 1970, ἐκδοθέντα ἀπὸ τοὺς R. A. Crossland καὶ Ann Birchall, Bronze Age Migrations in the Aegean, Noyes Press, 1974, σ. 255.

του Χαλκού (Malik III C), τα νεότερα στην Ύστερη Περίοδό της. Ο συνοικισμός Malik δὲν συνεχίζει στην ἀκόλουθη Πρώμη Έποχή του Σιδήρου. Στο Tren όμως ή ζωή ἀρχίζει στην Μέση Έποχή του Χαλκού και συνεχίζεται στην Πρώμη Έποχή του Σιδήρου. Έτσι οί δύο συνοικισμοί ἀλληλοσυμπληρώνονται. Η φάση IIId του Malik ἀντιστοιχεί πρὸς τή φάση IIb του Tren.

Τά γραπτά ἀγγεία τής φάσεως αὐτῆς τῶν δύο τόπων εἶναι χειροποίητα. Τά τοιχώματά τους εἶναι λεπτά, ἀπό πηλὸ καθαρό, ἀνάμικτο μὲ ψιλὸ ἄμμο. Τὸ ψήσιμό τους εἶναι ἐξαίρετο. Τὸ χρώμα τοῦ πηλοῦ εἶναι κεραμιδί, ἐνίοτε κίτριζο. Γενικά: τέχνη πολὺ καλὴ καὶ στὴν κατασκευὴ καὶ στὴν διακόσμηση.

Τά πιὸ χαρακτηριστικὰ σχήματα εἶναι δύο: 1) σφαιρικά, μὲ λαμὸ κυλινδρικό, στενὸ στόμιο, χεῖλη κατακόρυφα καὶ δύο κάθετες λαβὲς ὑψοῦμενες πολὺ πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος, 2) σφαιροειδῆ μὲ πλατὺ στόμιο, λοξὰ χεῖλη πρὸς ἔξω, δύο ὀριζόντιες λαβὲς καὶ βάση πεπλατυσμένη.

Η διακόσμηση ἀπλάνεται στοὺς ὅμους, στὶς λαβὲς καὶ πότε-πότε στὰ ἀνώτερα μέρη τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας. Ἄλλοτε διακοσμοῦνται τὰ ἀγγεία πρὶν ἀπὸ τὸ ψήσιμο καὶ ἄλλοτε ἀφοῦ ψηθοῦν. Τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα εἶναι τρίγωνα γραμμισμένα, ῥόμβοι γραμμισμένοι ἢ πλήρεις, ἄβακωτά, ἀκτινωτά, παράλληλες γραμμὲς σὲ ὁμάδες κ.λ.

Συχνότερα εἶναι τὰ τρίγωνα, καὶ ἀπὸ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων συχνότερα εἶναι αὐτὰ ποὺ ἔχουν ὑπερψωμένες λαβὲς. Οἱ Ἀλβανοὶ βρῆκαν τὰ σχήματα αὐτὰ καὶ τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα σὲ στρώματα τῆς Πρώμης Έποχῆς τοῦ Σιδήρου στὸ Matī, λοιπὸν τὰ χαρακτηρισίζουν καὶ τὰ δνομάζουν τυπικὰ ἱλλυρικὰ. Ἐξετάζοντας καὶ τὶς ἄλλες κατηγορίες σχημάτων καὶ διακοσμητικῶν μοτίβων εὐρίσκουν παράλληλα στοὺς τόπους τῆς Πρώμης Έποχῆς τοῦ Σιδήρου (Pazhok, Gajtan, Matī, Vajze, Rosuje κ.ά.). Καὶ καταλήγουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἱλλυρικὸς πολιτισμὸς ξεκινáει ἀπὸ τὴν Έποχή τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἀπλάνεται σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ νοτιοαλβανικοῦ (θὰ λέγαμε τοῦ βορειοηπειρωτικοῦ) χώρου (σ. 57 κ.έ.).

Εἶναι μία θεωρία, μὲ τὰ ἴδια μειονεκτήματα τῶν θεωριῶν περὶ εἰσβολῆς καὶ μετακινήσεως λαῶν: οἱ ὁμοιότητες στὰ στοιχεῖα τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ δὲν σημαίνουν κατ' ἀνάγκην κοινότητα αἵματος, γλώσσας κ.λ.

Οἱ Ἀλβανοὶ ἀρχαιολόγοι τὸ βλέπουν ὅτι τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ παρατηροῦνται καὶ στὴν Ἠπειρο καὶ στὴ Μακεδονία τῆς Ύστερης Έποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῆς Πρώμης Έποχῆς τοῦ Σιδήρου. Τὸ βλέπουν ὅσο τοὺς ἐπιτρέπει τὸ φῶς ἀπὸ τὸν Heurtley (1939) καὶ ἀπὸ τὸν Hammond (Epirus, 1967). Οἱ ἑλληνικὲς δημοσιεύσεις τοὺς εἶναι ἀγνωστες (ἐνὼ ἡ γλώσσα μας σὲ πολλοὺς δὲν εἶναι ἀγνωστὴ) καὶ τὰ πράγματα τοὺς εἶναι ἀπρόσιτα, ὅπως εἶναι σὲ μᾶς τὰ δικά τους. Μ' αὐτὲς τὶς συνθήκες δὲν πρέπει τοῦλάχιστον νὰ σπεύδουμε στὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων γιὰ ἐθνογένεση κ.τ.τ.

Τά γραπτά ἀγγεία τῆς Πρώμης Έποχῆς τοῦ Σιδήρου προέρχονται ἀπὸ περισσότερους τόπους: στὸν ἄνω ροῦ τοῦ Δεβόλη (Tren, Ventrok, Barç, Symize), στὸ μέσο ροῦ τοῦ ἴδιου ποταμοῦ (Bulçar τῆς περιοχῆς Έλβασάν), στὸ Kamenice τῆς Κορυτσᾶς, στὸ Lin τοῦ Πόγραδετς, στὴν περιοχὴ τῆς Κολώνιας (Hollm, Kamnik, Gradec), τῆς Πρεμετῆς (Benje), τοῦ Ἀργυροκάστρου (Vodhine) καὶ τελευταίως στὸ Leshnje τῆς Σκράπαρης.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Korkuti, ἀπ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς τόπους τὸ Tren (Tren III) ἔδωσε τὴν πλουσιότερη συλλογὴ σὲ ποσότητα, ποικιλία καὶ ποιότητα. Ἡ ποιότητα δικαιολογεῖ, νομίζω, νὰ σκεφθοῦμε ὅτι τὸ Tren, στὴ Νότια ἄκρη τῆς Μικρῆς Πρέσπας, εἶναι πλησιέστερα πρὸς τὴν Μακεδονικὴν περιοχὴ, ἴσως πρὸς τὶς πηγὲς τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ἀντίθετα οἱ Ἀλβανοὶ κεντρáνουν στὸ Matī, βορειότερα.

Ὅσο γιὰ τὴ διαφορά ποιότητος μεταξὺ Tren-Malik καὶ Πλατινιά (Μπουμπουσίτι),

μήπως είναι άποιο νά συγκρίνωμε ένα πλούσιο τόπο, όπως ο κάμπος της Κορυτσάς, με τὸ Μπουμπόστι, ένα «tiny settlement of a few huts», όπως τὸ περιγράφει ὁ Hammond¹.

Ὅπωςδήποτε θά πρέπει νά εἶναι ὑπερβολική ἡ βεβαίωση ὅτι «...l'entière céramique peinte du fer ancien, tant comme pâte que comme couleur et cuisson ne diffère nullement de celle du bronze récent» (σ. 59). Αὐτὸ βάζει σέ σκέψεις, ἂν εἶναι σωστή ἡ χρονολόγησις κ.λ.

Σέ ὅλα τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τοῦ Tren ἡ διακόσμηση ἐγινε πρὶν ἀπὸ τὸ ψήσιμο. Ἄλλα εἶναι γυρισμένα στὸν τροχό, ἄλλα εἶναι χειροποίητα. Ὁ τροχὸς ἐπιδρᾷ καὶ στὴ διακόσμηση:

Τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τόπους (τῆς Βορείου Ἠπειροῦ), ποὺ ἀναφέραμε, παρουσιάζουν ὅμοια χαρακτηριστικά, ἀποδίδονται ὅλα στοὺς Δασσαρητίους, οἱ ὁποῖοι, ὅπως εἴπαμε, κατὰ τοὺς Ἀλβανοὺς εἶναι Ἰλλυριοὶ (κατὰ τὸν Hammond Ἠπειρώτες). Ὁμοιομορφία καὶ ἀποκριστάλλωση χαρακτηρίζουν τὴν τέχνη αὐτῆς τῶν «Ἰλλυρίων», σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς Δασσαρητίας καὶ σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες ἀπὸ τὴ Χαλκὴ Ἐποχὴ ὡς τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου, ὅθεν συμπεραίνεται ὅτι οἱ «Ἰλλυριοὶ» εὐρίσκονται στὴ Δασσαρητία ἤδη στίς ἀρχές τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Τὸ Vodhine βέβαια, παρὰ τὴν Κაკαβιά, δὲν εἶναι στὴν περιοχὴ τῆς Δασσαρητίας, ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα ἀφίνεται ἀναπάντητο (σ. 62). Τὸ Trebeniste, παρὰ τὸ Μοναστήρι τῆς Σερβίας, ἀδίστακτα περιλαμβάνεται στὴ Δασσαρητία (σ. 63). Ἀλλὰ οἱ ὁμοιότητες φθάνουν ὡς τὴ Δυτικὴ καὶ τὴν Κεντρικὴ Μακεδονία καὶ ὡς τὴν Καστρίτσα, νοτίως τῶν Ἰωαννίνων (σ. 63), ἀπ' ὅσα γίνονται οἱ Ἀλβανοί. Κι ἐδῶ δημιουργοῦνται ἐρωτήματα ποὺ μένουν ἐπίσης ἀναπάντητα. Ὅτι ἐνδιαφέρει εἶναι νά ἐξασφαλισθῇ ἡ Δασσαρητία διὰ τοὺς Ἀλβανούς. Καί, χωρὶς ἐπιχειρήματα, ἀποκρούεται ἡ θέσις τοῦ Ν. G. L. Hammond ὅτι στὴν Βόρειο Ἠπειρο μίλουν ἐλληνικά ἀπὸ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (σ. 63 κ.ε.).

Ἡ Zhaneta Andrea ἐν συνεχείᾳ πραγματεύεται τὸ θέμα τῶν πολιτιστικῶν καὶ ἐθνικῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Δ. Μακεδονίας καὶ τῆς ΝΑ Ἰλλυρίας (τὴν ὁποία θά λέγαμε Βόρειο Ἠπειρο) κατὰ τὴν Ὑστερὴ Περίοδον τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς γραπτῆς κεραμεικῆς, τὴν ὁποία παρουσίασε προηγουμένως ὁ Μ. Korkuti. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ θέτει ὡς πρόβλημα συνόρων «de la démarcation des frontières territoriales de l'Illyrie», τὰ ὁποία πρέπει «faire pousser plus loin vers l'Est» (σ. 77). Γίνεται δεκτὸ ὅτι «le matériel sur lequel nous nous appuyons est encore limité» καὶ ὑπερτιμᾶται, νομίζω, ἡ γνώσις μας γιὰ τὴν προϊστορικὴ Μακεδονία, ὅσα κι ἂν εἶναι τὰ προσόντα τοῦ Heurtley, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ μόνη παραπομπή (σ. 77 κ.ε.). Μιά πρωτοποριακὴ μικρὴ ἐρευνα (ἀνασκαφὴ πρὶν ἀπὸ τὸ 1930, δημοσίευση πρὶν ἀπὸ τὸ 1940) στὸν Πλατανιά (Μπουμπόστι) τοῦ ἄνω Ἀλιάκμονος δὲν δικαιολογεῖ νά λέμε, μετὰ τὸ 1970, πὼς ἡ μακεδονικὴ κεραμεικὴ τῆς περιόδου εἶναι «parfaitement connue» (σ. 78).

Ὅπωςδήποτε οἱ συγκρίσεις τῆς κεραμεικῆς τῆς Δασσαρητίας πρὸς τὸ Μπουμπόστι τοῦ Ἀλιάκμονος εἶναι γενικὰ σωστὲς καὶ γνωστὲς, καὶ ἡ ὁμοιότητα φανερὴ. Σωστὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ δύο περιοχὲς εἶχαν τὸν ἴδιο πολιτισμὸ (σ. 79), ἀλλὰ δὲν στηρίζονται τὰ ἐθνολογικὰ συμπεράσματα οὔτε μὲ τὰ πηδῆματα: ἀπὸ τὴ Μακεδονία τοῦ Ἀλιάκμονος στὴ Μακεδονία τοῦ Μ. Garašanin καὶ στὰ «tribus illyriennes meridionales» τοῦ V. Lahtov (σ. 80). Δὲν ὑπῆρχε μεταξὺ ἄλλοθεντὼν «σιδηροῦν παραπέτασμα» τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ μορφὲς τῆς τέχνης καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς τεχνικῆς μπορούσαν νά περάσουν.

Ἀλήθεια πὼς πέρασε στὴ Δασσαρητία ὁ κεραμεικὸς τροχός; Ἦταν μήπως «αὐτόχθων» κι αὐτὸς ἢ πέρασε κατ' ἀνάγκην συνοδείᾳ ἐπιδρομέων;

1. N. G. L. Hammond, Macedonia I, σ. 280 καὶ 264.

Και η Andrea με τη σειρά της δηλώνει τη διαφωνία της με τους Heurtley και Hammond που θέλουν τον πληθυσμό της συζητούμενης περιοχής ελληνόφωνο. Κάμει κακή χρήση η Andrea των αρχαίων ιστορικών, αλλά σ' αυτό δεν είναι ανάγκη να επιμεινουμε, γιατί εύκολα ἐλέγχεται. Μαθητευόμενη φαίνεται πώς είναι και στη Γλωσσολογία (σ. 81). Στη Γεωγραφία, ἐξ ἄλλου, της Andrea, η Πίνδος π.χ. χωρίζει την Ήπειρο από τη Θεσσαλία (μόνον). Και τα βουνά ἀπωθοῦνται πρὸς Νότον.

Με την ἐπόμενη ἀνακοίνωση τοῦ Skënder Aliu γιὰ νέες ἀνακαλύψεις ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῶν Ἰλλυριῶν (πάντοτε) στὴν περιοχή τῆς Κολώνιας, περνοῦμε σὲ ἀρχαιότερες Ἐποχές.

Ὡς τώρα εἶδαμε πὼς εἶναι ἰλλυρικά τὰ εὐρήματα τῆς Βορείου Ἠπείρου ἀπὸ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἐξῆς. Ἀλλὰ στὴν περιοχή τῆς Κολώνιας ἔχομε καὶ εὐρήματα τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Ἐποχῆς, ἀπὸ τὸ Kamnik. Ἀνεσκάφη κτήριο ὀρθογώνιο μὲ τοίχους πλεγμένους μὲ κλαδιά καὶ πηλό, τὴ γνωστὴ δόρωση. Τὸ πάτωμα εἶναι πατημένο χῶμα ἀνάκτο μὲ κάρβουνο. Ἐπίσης εὐρέθησαν κεραμεικοὶ κλίβανοι. Πολυάριθμα εἶναι τὰ ἀγγεῖα καὶ δσπρακα. Εἶναι: α) γραπτά, β) ὀλίγα ἐγχάρακτα, καὶ γ) ἀδιακόσμητα.

Ἡ γραπτὴ διακόσμηση ἔγινε πρὶν ἀπὸ τὸ ψήσιμο, μὲ χρώματα καστανά ἢ πορτοκαλί, σὲ βάθος ὄχρo, γκριζο ἢ λευκό. Ἀπὸ τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα κυριαρχοῦν τὰ σπειροειδῆ, ζῶνες καὶ τρίγωνα γραμμισμένα, πὺν καλύπτουν ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου, ρόμβοι, τετράγωνα, ὁμόκεντροι κύκλοι κ.λ. Σὲ μιὰ ἄλλη κατηγορία κεραμεικῆς τὰ ἀγγεῖα εἶναι διακοσμημένα μὲ χρῶμα ἄσπρο μετὰ τὸ ψήσιμο. Τὰ λίγα ἐγχάρακτα δσπρακα εἶναι διακοσμημένα μὲ τριγωνικὰ μοτίβα.

Τὰ συνηθέστερα σχήματα ἀγγείων εἶναι σφαιρικά. Μία ἐνδιαφέρουσα κατηγορία εἶναι σὲ μικρογραφικὴ κλίμακα. Τὰ ἀγγεῖα συνοδεύονται ἀπὸ ἐργαλεῖα λίθινα, χάλκινα, δστείνα κ.λ. Ἡ Ὑστερονεολιθικὴ αὐτὴ φάση τοῦ Kamnik ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀρχαιότερη φάση τοῦ Malik (Malik I), ἀλλὰ παρουσιάζει καὶ ἰδιομορφίες, οἱ ὁποῖες θεωροῦνται νεωτερικὰ στοιχεῖα.

Στὴν περιοχή τῆς Κολώνιας ἐρευνήθηκαν καὶ ἄλλοι συνοικισμοί, ἀλλὰ ὁ λόγος γι' αὐτοὺς εἶναι πολὺ γενικὸς καὶ τὸ κείμενο δύσκολα κατανοεῖται, καθὼς δὲν συνοδεύεται ἀπὸ εἰκόνες.

Ἐν συνεχείᾳ καταχωρίζεται ἀνακοίνωση γιὰ τὰ «κοινὰ στοιχεῖα στὰ ταφικὰ ἔθιμα τῶν Ἰλλυριῶν τῆς περιοχῆς τῆς Ἀλβανίας» (B: Jubani).

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952-1968 οἱ Ἀλβανοὶ ἀνεσκάψαν 35 τύμβους στὴν περιοχή Mati, 4 τύμβους στὸ Vajze τῆς Αἰλῶνος, 1 τύμβο στὸ Mjede τῆς Ἐκόδρας, 5 τύμβους στοὺς λόφους τοῦ Kryegjate κοντὰ στὴν Ἀπολλωνία, 4 τύμβους στὰ χωριά Vodhine, Kakavi καὶ Bodrisht τοῦ Ἀργυροκάστρου, 3 τύμβους στὸ Pazhok τοῦ Ἐλβασάν καὶ 12 τύμβους στὰ χωριά Krume καὶ Kënetë, ψηλὰ στὸ Kukës.

Οἱ τύμβοι αὐτοὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ 1800 π.Χ. ὡς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ χρονολογοῦνται τρεῖς τύμβοι, τοῦ Pazhok. Οἱ κεντρικὲς ταφές τους ἀνεβαίνουν ὡς τὸ 1800 π.Χ., ἐνῶ οἱ πλευρικὲς περὶ τὸ 1400 π.Χ. Στὸ τέλος τῆς Χαλκῆς Ἐποχῆς ἀποδίδονται οἱ δύο τύμβοι στὸ Krume τοῦ Kukës.

Στὴν ἀκόλουθη Πρώμῃ Ἐποχῇ τοῦ Σιδήρου ἀνάγονται 25 τύμβοι, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἐνδιαφέρουν περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀποψὴ μας οἱ τῆς Βορείου Ἠπείρου στὸ Vodhine, Bodrisht, Kakavi, Vajze κ.λ. Ἀτυχῶς τὸ γαλλικὸ κείμενο ἔχει λάθῃ στὴ μετάφραση καὶ στίς παραπομπὲς στίς λίγες εἰκόνες καὶ στὸ μοναδικὸ σχέδιο, ὥστε δὲν εὐκολύνει τὴν κατανόηση τῶν πραγμάτων. Ὅπως δὴποτε καὶ ἐδῶ καταλήγουμε στὸ ἴδιο συμπέρασμα, μὲ πλειοδοσία μάλιστα: «dans notre région existait une civilisation... tant sous l'aspect matériel, que celui spirituel, ce qui exprime naturellement aussi une unité ethnique» (σ. 97).

Μονολιθικὴ λοιπὸν ἐθνικότητα ἰλλυρικὴ σ' ὅλο τὸ χῶρο καὶ σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες!

Ἐν τούτοις ὁμολογεῖται κάποια διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δεδομένα ἀπὸ τὴ Βόρεια ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀπὸ τῆ Νότια ἀφ' ἑτέρου Ἀλβανία, μὲ γραμμὴ διαχωρισμοῦ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἑλ-βασάν. Στὴν κεραμεικὴ κυρίως παρατηροῦνται οἱ διαφορές. Τὰ ἀγγεῖα τῆς βορείου ζώνης ὁμοιάζουν μὲ τὴν κεραμεικὴ τοῦ Glasinae τῆς Βοσνίας, ἐνῶ τῆς νοτίου ζώνης (τῆς Βορείου Ἡπειροῦ δηλαδὴ) ὁμοιάζουν μὲ τὴν κεραμεικὴ τῆς Μακεδονίας (σ. 98). Στὸ ἴδιο συμπέρασμα εἶχε καταλήξει ἡ σχετικὴ ἔρευνα σὲ δύο Συνέδρια τοῦ Σεράγεβο (1964 καὶ 1968). Τὰ ἱλλυρικὰ χαρακτηριστικὰ παρακολούθησε ὁ Β. Čović μόνον ὡς τὴν περιοχὴ Mati τῆς Βορείου Ἀλβανίας. Θυμῶνουν λοιπὸν οἱ Ἀλβανοὶ καὶ μὲ τὴ δική του θέσι (σ. 99).

Ὡς ἐδῶ παρακολούθησαμε τοὺς Ἀλβανοὺς στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ σημερινὸ χωρὸ τῆς Ἀλβανίας γιὰ τοὺς ἱλλυριοὺς-Ἀλβανοὺς. Ἀλλὰ στὴ συνέχεια ὁ Dhimosten Budina ἐπιχειρεῖ ἐγγχείρημα τολμηρότερο: ν' ἀποδείξει ὅτι τὰ ἡπειρωτικὰ φύλα συλλήβδην εἶναι ἱλλυρικά!

Θυμοῦμαι τὴν ἀρβανίτικη παροιμία, ποὺ ἔμαθα ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Χριστοβασίλη: «καὶ τοῦτο νὰ μοῦ τὸ δίνεις καὶ τ' ἄλλο νὰ σοῦ τὸ παίρνω κι ὅ,τι μείνει σοῦ τ' ἀρπάζω»!

Ὁ Δημοσθένης Budina ἀναμασάει πεπαλαιωμένα (Pauly-Wissowa, 1894-1898, Nilsson, 1909, Treidler, 1917, κ.ο.κ.) ἢ φασιστικά (D. Mustilli, 1941) ἐπιχειρήματα. Προσπαθεῖ ἔτσι νὰ πολέμησῃ τὰ νεότερα συμπεράσματα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης (τοῦ Γάλλου P. Lénègue, 1957, τοῦ Γερμανοῦ P. Franke, 1954, τοῦ Ἰταλοῦ E. Leppore, 1962, καὶ πρὸ παντὸς τοῦ Ἀγγλοῦ N. G. L. Hammond, 1967). Χρησιμοποιεῖ τίς ἱστορικὲς πηγές μὲ ἀνιστόρητη κρίση καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα μὲ τὴν ἴδια πάντοτε ἀλβανικὴ ἐπὶ πόδι: ἡ πολιτιστικὴ ἐνότητα καὶ συνέχεια μαρτυρεῖ ἐθνικὴ ἐνότητα καὶ συνέχεια, ἄρα ὅπου «βάρβαροι» ἐκεῖ ἱλλυριοί!

Ἀντλεῖ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴ γλώσσα τῶν Ἡπειρωτῶν ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ «πανίλλυριστοῦ» H. Krahe (1929), ἡ θεωρία τοῦ ὁποίου ὑπέστη διαδοχικὰ πλήγματα. Ἐνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα τὸ ἔδωσαν ὅχι ἄλλοι ἀπὸ ἓνα Ἀλβανὸ γλωσσολόγο, τὸν Egrem Çambec, καὶ μία Βουλγάρη ἀρχαιολόγο, τὴν Olga Ognenova, ποὺ ἔδειξαν πῶς ἡ μόνη δὴθεν ἱλλυρικὴ ἐπιγραφή εἶναι ἐλληνική!¹ Ἐν τούτοις ὁ Δημοσθένης Budina καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι «la population épilote, a été illyrienne» (120).

Ὁ Kristo Frashëri ἐν συνεχείᾳ ἀπομονώνει ἓνα ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ φύλα, τοὺς Παραναίους (σ. 131 κ.ε.). Ξέρουμε, λέει, τὴν πόλιν τους Ἐρίβεια, ἀλλὰ μόνον τὸ ὄνομα. Δὲν ταυτίσθηκε ἡ πόλις καὶ ἡ περιοχὴ τῶν Παραναίων. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν τοὺς Παραναίους ἄλλοτε μετὰ τῶν Ἡπειρωτῶν, ἄλλοτε μετὰ τῶν Μακεδόνων. Ἀμφισβητεῖται καὶ τὸ σχετικὸ χωρίον τοῦ Πτολεμαίου. Ὁ Kristo Frashëri νομίζει ὅτι εἶναι διόρθωση τοῦ κειμένου ἡ μακεδονικὴ Ἐρίβεια. Καὶ ἐπικρίνει. Ἐνῶ συμβαίνει τὸ ἀντίθετο: ἀπὸ διόρθωση τοῦ κειμένου προήλθε ἡ ἡπειρωτικὴ Ἐρίβεια². Μετὰ πολλὰ ὁ Frashëri τοποθετεῖ τὴν Παραναίαν στὴν περιοχὴ τῆς Πρεμετῆς ὁρθόδοξα³. Πιστὸς ἐξ ἄλλου στὴν ἀλβανικὴ ὀρθόδοξία θεωρεῖ κι αὐτὸς τοὺς Παραναίους ἱλλυριοὺς, ξεχνώντας τὴν ἐλληνόφωνμη Ἐρίβεια κ.λ. (σ. 137).

Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνακοίνωση τοῦ ζεύγους (ὑποθῆτω) Hasan Ceka καὶ Neritan Ceca. Πραγματεύονται τὴν ἐξέλιξη τῆς πολιτείας σὲ μιά χώρα, θὰ ἔλεγα, τοῦ παραμυθιοῦ, κάτι σὺν τὴν Disneyland!

1. Τελευταῖα BCH, τ. 93 (1969), σ. 954 (G. Daux). Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 7 (1967), σ. 91, σημ. 1.

2. Ἰδὲ N. G. L. Hammond, Epirus, σ. 680, σημ. 2.

3. Π.χ. Δ η μ. Ε ὁ α γ γ ε λ ἰ δη, Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἡπειροῦ, Ἰωάννινα 1962, σ. 14, 24, 46 κ.ε., καὶ κυρίως χάρτη ἀντικρὺ τῆς σελίδας 36.

"Ας δώσουμε πρώτα μιὰ ὅσο γίνεται ἀκριβὴ περίληψη τῆς ἀνακοινώσεως:

Τὰ τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας αὐτῆς, στίς ἱστορικές πη:ές ὀνομάζονταν: *ἔθνος, γένος* κ.τ.τ. Τὸ κράτος, ἡ πολιτεία, ὀνομάζεται: *ἀρχή, τὰ πράγματα*. Ἡ μορφή τοῦ κράτους ἐπίσημα: *κοινὸν ἢ συμμαχία*. Λε τοί: *βασιλεὺς*. Ἡ συνέλευσις τοῦ λαοῦ: *ἐκκλησία*. Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ συμβόλλιο: *βουλή*. Ὁ στρατιωτικὸς ἡγέτης: *στρατηγός*. Ἔτσι καὶ στὰ κείμενα καὶ σὲ ἐπιγραφές.

Ἡ ἀρχαιότερη μορφή κράτους (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴ φυλὴ) εἶναι τὸ *κοινόν*. Τὸ συναντοῦμε κατὰ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. στοὺς Θεσπρωτοὺς, τοὺς Χάονας, τοὺς Μολοσσούς, τοὺς Ταλαντίους, τοὺς Παίονας κ.λ. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. οἱ Χάονες εἶχαν ἐπὶ κεφαλῆς δύο *προστάτες*, ὅπως τοὺς ὀνομάζει ὁ Θουκυδίδης (ἀλλὰ, προσθέτω, καὶ οἱ ἐπιγραφές).

Σὲ νεώτερους χρόνους ἰσχυροποιεῖται ἡ θέση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, ὁ ὁποῖος στὰ κείμενα καὶ στίς ἐπιγραφές φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα: *βασιλεὺς*. Ἔτσι κατὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τὸ *κοινὸν τῶν Μολοσσῶν* π.χ. ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν βασιλέα *Ἀλκέτα* καὶ τὸ γιὺ τοῦ *Νεοπτόλεμο*.

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀστικῶν κέντρων οἱ ἔμποροι, οἱ βιοτέχνες, οἱ τεχνίτες, οἱ δοῦλοι ἀποκοτὸν δύναμη. Μετὰ τὴν ἥτα τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μολοσσοῦ στὴν Ἰταλία, περισσότερα κοινωνικὰ στρώματα μετέχουν στὴν ἐξουσία. Τὸ *κοινὸν τῶν Μολοσσῶν* τὸ ἀντικαθιστᾷ νέα πολιτικὴ μορφή: ἡ *συμμαχία*, ὅπως ὀνομάζεται, *τῶν Χάων, τῶν Θεσπρωτῶν καὶ τῶν Μολοσσῶν*.

Μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς *βασιλείας*: ὁ βασιλεὺς εἶναι κληρονομικὸς καὶ δὲν ἀποκλείονται τὰ θῆλα μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ὅπως π.χ. ἡ *Ὀλυμπιάς* καὶ ἡ *Δηϊδάμεια*. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ: ἡ *δυαρχία*, ἡ *συμβασιλεία*, στὴν ὁποία ἔδωκε τέρμα ὁ *Πύρρος* παραμερίζοντας τὸ *Νεοπτόλεμο*.

Κατὰ τὸ 230 π.Χ. τὴ μοναρχία διαδέχθηκε ἡ Δημοκρατία. Τὸ κράτος ἔχει τώρα τὸ ὄνομα: *Κοινὸν τῶν Ἡπειρωτῶν*. Ἐπίσημα, βεβαιωμένο.

Ἐδῶσα μιὰ περίληψη τῆς ἀνακοινώσεως τῶν Hasan καὶ Neritan Ceka. Ἡ ἀνακοίνωσις ἔχει τὸν τίτλο: Ἡ ἐξέλιξις τῆς Πολιτείας τῶν *Ἰλλυριῶν* (Le developpement de l'État chez les Illyriens). Καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸν τὸν τίτλο στεγάζθηκαν, ἐπαναλαμβάνω: *κοινόν, συμμαχία, βασιλεὺς, ἐκκλησία, βουλή, στρατηγός, προστάτες, Ἀλκέτα, Νεοπτόλεμος, Μολοσσὸι, Χάονες, Θεσπρωτοί, Πύρρος*, ξανὰ *Νεοπτόλεμος* κ.ο.κ.!

Νισάφι! Θὰ τὸ λένε, ὑποθέτω, τέτοιες ὥρες καὶ οἱ Ἀλβανοί.

Οἱ δύο ἀκόλουθες ἀνακοινώσεις, λαογραφικὲς θὰ ἔλεγα, σκοποῦ ἔχουν νὰ δείξουν (στερεότυπα) τὴ συνέχεια ἰλλυρικῶν λαογραφικῶν στοιχείων στὸν ἄλβανικὸ λαό, εἰδικώτερα στὴ σύγχρονη ἀγγειοπλαστικὴ καὶ διακοσμητικὴ (Dilaver Kurti) καὶ στὸ ἔνδυμα (Andromaqi Gjergji).

Τὴ συνέχεια τοῦ ἰλλυρο-ἄλβανικοῦ ἔθνους σκοπεύει νὰ δείξῃ καὶ ἡ ἐπόμενη γλωσσολογικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ Jorgji Gjiniari. Πολεμάει τὴ θεωρίαν τοῦ βουλγάρου ἀκαδημαϊκοῦ Vi. Georgiev καὶ Ρουμάνων γλωσσολόγων¹, κατὰ τὴν ὁποία ὑπῆρξε στὰ Βαλκάνια γλώσσα τῶν Θρακῶν-Μυσῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθεν ἡ ἄλβανικὴ. Καὶ τὰ δύο τὰ ἀμφισβητεῖ ὁ Gjiniari, μαθητῆς, ὅπως φαίνεται τοῦ γνωστοῦ Çabej.

Οἱ δύο τελευταῖες ἀνακοινώσεις ἀναφέρονται στὸ μεσαιωνικὸ πολιτισμὸ τῆς βορείου Ἀλβανίας καὶ ἐνδιαφέρουν λιγότερο ἀπὸ τὴν ἀποψὴ μας.

Ὁ τόμος κλείνει μὲ τὴν παράθεσις παρεμβάσεων στίς ἀνακοινώσεις τῶν Çabej, Gjergji,

1. Τελευταῖα Arion Vraciu στὰ Πρακτικὰ Συμποσίου στὸ Sheffield τὸ 1970, ποὺ ἐξέδωκαν οἱ R. A. Crossland καὶ Ann Birchall, Bronze Age Migrations in the Aegean, Noyes Press 1974, ἔ.ἀ., σ. 281 κ.έ.

και Gjinarai και μιὰ προσθήκη. Τις παρεμβάσεις κάνουν οί M. Domi, B. Jubani και B. Beci. 'Επιβεβαιώνουν άπλως τήν εντύπωση τής μονολιθικότητας που χαρακτηρίζει τήν έπίσημη άλβανική άρχαιολογία. 'Η προσθήκη εξ άλλων αναφέρεται σέ τόπους τών Πενεστών, τούς όποιους προσπαθεί νά ταυτίσει ό H. Sadiku. 'Η Uscana του Λιβίου (XLIII, 10, I) έντοπιζέται στα δυτικά τής Δίβρης, σέ απόσταση 2-3 χλμ.¹, τό Oaeneum κοντά στο σημερινό Qidhne τής Κάτω Δίβρης² κ.ο.κ. Όλα ύποθετικά και χωρίς τεκμηρίωση.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΕΑΣ

D. Mano - Zisi και Lj. B. Porović, Novi Pazar, Ilirsko-Grčki Nalaz, 1844-1969, Narodni Musej, Beograd.

Μέ τήν εύκαιρία τής 125ης έπετειού από τήν ίδρυση του Μουσείου του Βελιγραδίου οί Γιουγκοσλάβοι συνάδελφοι όργάνωσαν τό 1969 διάφορες έκδηλώσεις (πρβλ. άνωτ., σ. 229) και έκτός άλλων δημοσίευσαν σ' ένα τόμο, σερβικά και άγγλικά, «μονογραφία» για τό θησαυρό του Novi Pazar.

Περιλαμβάνει πρόλογο του Διευθυντού του Μουσείου Miodrag Kolaric, σύντομο χρονικό τής ερέσεως, τόν κατάλογο τών εϋρημάτων, εξέταση από τής άπόψεως τής κοινωνίας, τής θρησκείας και του πολιτισμού τών 'Ιλλυριών, εξέταση τών έλληνικών εϋρημάτων, χρονολόγηση και συμπεράσματα. Σ' ένα Supplement παρουσιάζονται για συσχέτιση άγγεία, που δέν ανήκουν στο θησαυρό, αλλά βρέθηκαν στην άνασκαφή, που ακολούθησε. Ό τόμος συμπληρώνεται με γενική κάτοψη τής άνασκαφής, γενική άποψη του τύμβου με τήν έκκλησία του 'Αγίου Πέτρου και εικόνες καλές όλων σχεδόν τών εϋρημάτων, μερικές έγχρωμες.

Τού άεμνήστου Djordje Mano-Zissi ή συμβολή είναι κυρίως από τήν ίλλυρική πλευρά, του Lj. Porović από τήν πλευρά τήν έλληνική.

Στόν πρόλογο, ό Διευθυντής του Μουσείου κ. Kolaric τονίζει: ό θησαυρός του Novi Pazar (τέλος 6ου-άρχες 5ου αι. π.Χ.) μετεκίνησε τά σύνορα τής επιδράσεως του έλληνικού πολιτισμού πολύ βορειότερα από τό Trebeniste και μάς επιτρέπει νά εικάσουμε μιá έλληνο-ίλλυρική πολιτιστική συμβίωση. Θεωρεί φυσικό ότι τά έπίσакта πήλινα και χαλκά έλληνικά άγγεία, τεχνοτροπικά και αισθητικά είναι άνώτερα από τά έγχάρια, που εξ άλλου είναι λιγώτερο γνωστά.

Ό θησαυρός βρέθηκε τό 1957 τυχαία, με άφορμή στερεωτικές έργασίες στην έκκλησία του 'Αγίου Πέτρου, στην περιοχή του Ras. Ήταν ένα δρύινο κιβώτιο, διαστάσεων 1,85 x 0,83 μ.. Τό κιβώτιο είχε τοποθετηθή σέ όρθογώνιο σκάμμα, άσχετο προς τό ναό, με πολλή επιμέλεια: στρωμένες πλάκες κάτω, σέ βάθος, 2,12 μ., έπειτα χαλίκια στρώμα και γύρω μεγαλύτερες πέτρες. Πάνω από τό κιβώτιο στρώμα πηλού, ως 10 εκ., με μεγαλύτερα χαλίκια και πέτρες. Γύρω, άσχετο έδαφος, άλλ' όχι παρθένο, άφου με τήν άνασκαφή βεβαιώθηκε ίλλυρικός ταφικός τύμβος με ταφές από τήν 'Εποχή του Χαλκού ως τήν περίοδο Hallstatt, αλλά και χριστιανικές.

Συμπεραίνεται ότι τό κιβώτιο με τό θησαυρό ήταν μέρος από τά ταφικά κτερίσματα ήγεμονικής ταφής. Περιείχε ενδύματα και κοσμήματα. Έξω από τό κιβώτιο βρέθηκαν και άλλα κτερίσματα: δυό μελανόμορφα έλληνικά άγγεία και έπτά χάλκινα, έπισης έλληνικά.

1. Ένδ ό N. G. L. H a m m o n d, A History of Macedonia, I, σ. 43 και map 9, τήν τοποθετεί στο Kitsevo.

2. Άλλά ό Hammond ταυτίζει τόν ποταμό Artatus του Λιβίου με τό Velcka και τοποθετεί τό Oaeneum στην άνω κοιλάδα του ποταμού αυτού, H a m m o n d, έ.ά., σ. 44.